

STUDIE

K POČIATKOM ARCHÍVU SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA.
PRÍSPEVOK K ŽIVOTU A DIELU MÁRIE JERŠOVEJ OPOČENSKEJ

Elena Machajdíkova

The Beginning of the Slovak National Museum Archives. The Life and work of Mária Jeršovská Opočenská

Abstract: The cultural heritage of the nation is protected by memory institutions, which consist, largely, of museums. One of the largest cultural institutions in Slovakia is the Slovak National Museum. Its archive has become a permanent source of information both on the institutional development of this longest continuously operating national cultural institution and the development of museum management in Slovakia. The article provides a brief overview of accessible archival sources on the history of the Slovak National Museum and, moreover, recalls the merits of some important personalities from the Czech Republic working in the field of preservation for Slovakia's cultural heritage.

Keywords: Slovak National Museum Archives – Mária Jeršová Opočenská – archival documents – the city of Martin

Contact: Archív Slovenského národného múzea v Bratislave, Žižkova ul. 18, P. O. BOX 13, 810 06 Bratislava, Slovensko; elena.machajdikova@snm.sk

Úvod

Kultúrne dedičstvo národa ochraňujú pamäťové inštitúcie, medzi ktorými dominujú i múzea. Jednou z najstarších a najväčších kultúrnych inštitúcií na Slovensku je Slovenské národné múzeum (ďalej len SNM). Sústreďuje autentické hmotné a písomné pramene z oblastí prírodných a spoločenských vied. SNM sa postupne stalo centrom vedeckého života, k čomu prispievali aj jeho archívne fondy a archívne zbierky.¹ Archív Slovenského národného múzea (ďalej len Archív SNM) sa stal trvalým zdrojom informácií o inštitucionálnom vývoji našej najdlhšie kontinuálne pôsobiacej národnej kultúrnej inštitúcie ako i rozvoji múzejníctva na Slovensku. Výrazne sa o to zaslúžila pražská rodáčka Mária Jeršová Opočenská.

Národné múzeum založili koncom 19. storočia (1893) predstavitelia uvedomelej slovenskej inteligencie v Martine. V tom čase bolo jediným miestom vedeckého skúmania a poznávania minulosti. Hlavným cieľom múzea bolo zhromažďovať pamiatky, ktoré by dokumentovali starobylosť kultúry Slovákov, ale dokazovali i jej rovnocennosť s kultúrou ostatných národov Európy. Odvtedy prešlo Slovenské národné múzeum zložitým vývojom. Jeho viac ako 4 miliónové pramenné bohatstvo dnes dokumentuje kultúru a život Slovákov doma aj v zahraničí. V predkladanom príspevku

sa snažíme podať nielen stručný prehľad o prístupných archívnych prameňoch k dejinám Slovenského národného múzea, ale našim úsilím je aj vyzdvihnúť vzájomnú spoluprácu predstaviteľov českej a slovenskej kultúry a vedy po vzniku spoločného štátu a pripomenúť pritom zásluhy niektorých významných osobností z Čiech pôsobiacich v oblasti záchrany kultúrneho dedičstva Slovenska. Kráčať dejinami spoločne, či už vedľa seba alebo v spoločnom štáte, predurčovalo pre obidva naše národy ich geografické susedstvo a jazyková príbuznosť. Stalo sa tak po skončení prvej svetovej vojny, kedy rozpadom Rakúsko-Uhorska 28. októbra 1918, vytvorili spoločný štát. Pre slovenský národ začala nová éra v jeho dejinnom vývoji vo všetkých oblastiach života, teda aj v tom múzejnom.

Začiatky v spoločnom štáte

Na území Slovenska do roku 1918 pôsobilo už spomínané Slovenské národné múzeum v Martine² i niekoľko mestských a župných múzeí. V podmienkach spoločného štátu začali Slováci sprístupňovať kultúru a vedu širokým vrstvám spoločnosti prostredníctvom novozakladaných múzeí. V Bratislave napríklad založili Slovenské vlastivedné múzeum, Zemedelské múzeum, Lesnícke a lovecké múzeum (ich zlúčením neskôr vznikol ich právny nástupca – Slovenské

¹ Pozri <https://www.snm.sk/?zakladne-informacie>.

² Názov Slovenské národné múzeum sa začalo používať od roku 1928.

Obr. 1. Index Márie Opočenskej. Praha 8. októbra 1918. Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine. Fond M. Jeršová, sign. MJ/I.

múzeum). V príspevku sa budeme venovať predovšetkým týmto múzeám a ich osobnostiam, ktoré boli priamymi predchodcami dnešného Slovenského národného múzea.

Slovenské vlastivedné múzeum konštituovali v roku 1923 ako muzeálny spolok zameraný na históriu a živú i neživú prírodu Slovenska. Členskú základňu tvoril kolektív vedeckých i radových pracovníkov z kultúrnych inštitúcií, najmä Univerzity Komenského v Bratislave. Zbierky múzea, ktoré získavali predovšetkým z výskumov, darov, depozitov, neskôr i nákupov, boli z oblasti spoločenskovedných a prírodných vied. Dodnes mnohé tvoria základ zbierkového fondu Slovenského národného múzea v Bratislave a niektorých ďalších inštitúcií.

Obr. 2. Potvrdenie rektora Filozofickej fakulty Vysokého učení Karlova českého o prijatí Márie Opočenskej za riadnu poslucháčku, Praha 13. marca 1919. Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine. Fond M. Jeršová, sign. MJ/I.

Obr. 3. Mária Jeršová Opočenská

Bratislava sa v roku 1924 stala aj sídlom novovybudovaného poľnohospodárskeho múzea s názvom Zemedel'ské múzeum (1924–1940). Bolo krajin'skou pobočkou praž'ského Československého zem'eľ'ského múzea (ústavu pro studium a povznesení venkova). Patřilo k špecializovaným múzeám, ktoré sa venovalo histórii a súčasnosti poľnohospodár'stva. Jeho autonómnou súčasťou sa v roku 1927 stalo Lesnícke a lovecké múzeum. Obe múzeá riadili kuratóriá a ich činnosť schvaľovali valné zhromaždenia.

Hneď po vzniku Československej republiky začali prichádzať na pomoc slovenskej kultúre odborníci z Čiech. Vo väčšej miere to umožnila neskôr aj úprava stanov Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej len MSS) v roku 1928. Členmi MSS sa odvtedy mohli stať aj uchádzači z Čiech a Moravy. Za členov sa prihlásili múzejníci, vedci, architekti, učители, spisovatelia, študenti a iní (napríklad: Alois Jirásek, Lubor Niederle, František Pastrnek, Jan Eisner, Jiří Horák, Jaroslav Böhm, Václav Chaloupecký a mnohí ďalší), kolektívne členstvo tvorili i spolky, napríklad: Spolok mládeže Detvan v Prahe, Čítárna akademického domu Praha, Umělecká beseda Praha, Vysoká škola archivní Praha, Archív hlavního města Prahy, Múzejní spolek Kourim, Ústřední sdružení Čechů a Slováků z Ruska a ďalšie.³

Úspešný rozvoj spomínaných múzeí bol narušený postupným zhoršovaním sa politickej a hospodárskej situácie vo svete a najmä v Európe. Následkom mnichovskej dohody 29. septembra 1938 sa Československá republika rozpadla. Rozdelenie štátnych útvarov na tzv. Slovenský štát a Protektorát Čechy a Morava 14. marca 1939 malo za následok rozdelenie múzejných ústavov.

Vplyvom rozdelenia štátu bola ekonomická situácia múzeí alarmujúca, ale okamžité riešenia si vyžadovala i personálna otázka. Slovenská vláda ju totiž riešila novými zákonnými opatreniami, ktoré mali za následok odchod členov českej národnosti aj z bratislavských múzejných spolkov. V bratislavských múzeách a kuratóriách pôsobili od roku 1919, vzniku ČSR, až do prelomu rokov 1938/1939 a ich podiel na práci múzea a odbornej realizácii nových expozícií bol nemalý.

³ Eva KRÁLIKOVÁ, *Významné medzníky spolupráce českých a slovenských bádateřův koncem 19. a začiatkom 20. storočia. „Rodom Čech, duchom Slovák...“*, Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia 44, roč. XCVII – 2003, Martin 2003, s. 25–34.

Zo Slovenského vlastivedného múzea odišli – archeológovia: Jan Eisner, zakladateľ antropologických zbierok, Vojtech Ondrouch – zaoberajúci sa rímskymi pamiatkami, historik Vladimír Klecanda, numizmatik Rudolf Machek, ako aj Antonín Václavík a Štefan Pražák vykonávajúci národopisný výskum, z prírodovedcov to boli Vladimír Balthazar, Antonín Frank, Zdeněk Frankenberger, František Pauk, a Klement Ptačovský ako aj spolupracovník Jan Roubal. Rady Kuratória Zemedelského múzea musel opustiť jeho konateľ Jan Kratochvíl, pokladník Emil Napravitl, ako aj revízor zbierok František Vřeský.⁴ Z Muzeálnej slovenskej spoločnosti a martinského Slovenského národného múzea sa vrátili do rodných Čiech a na Moravu napríklad tajomník MSS a kustód botaniky Václav Vraný a Rudolf Řetovský, archeológovia Vojtech Budinský – Krička, Jaroslav Böhm, Peter Mendel a Jozef Skutil, numizmatik Gustav Skalský, historici umenia Jan Hofmann a František Žákavec, antropológ Jiří Malý, odborníci z oblasti etnografie ako Vilém Štech, Jaroslav Pospíšil, František Kretz, či archivár Václav Vojtíšek a ďalší.⁵

Politické zmeny na Slovensku v rokoch 1938 a 1939 boli príčinou zložitej situácie spôsobenej aj pretrvávajúcim nedostatkom finančných prostriedkov, pričom riešením bolo zlúčenie troch múzeí s podobným zameraním a pôsobiacich v jednom priestore. Slovenské vlastivedné múzeum, Zemedelské múzeum a Lesnícke a lovecké múzeum sa v súlade s rozhodnutím vlády Slovenskej republiky z 26. januára 1940 zlúčili do jednej inštitúcie s názvom Slovenské múzeum. Slovenské národné múzeum v Martine pôsobilo v tom čase samostatne.

Počiatky Archívu SNM

V súvislosti s budovaním archívnych fondov a zbierok a sprístupňovaním archívneho bohatstva SNM v Martine a na Slovensku, je potrebné vyzdvihnúť Máriu Jeršovú Opočenskú, archivárku Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine, respektíve Slovenského národného múzea. MSS už od svojho založenia 24. apríla 1893 plnila aj poslanie slovenskej vedeckovýskumnej inštitúcie, nahrádzala zrušenú Maticu slovenskú a nejestvujúcu akadémiu vied. Jej úsilie zbierať a prezentovať vzácne artefakty minulosti slovenského národa vyústilo v roku 1907 do otvorenia spolkového múzea. Slovenské národné múzeum v Martine sa postupne stalo centrom vedeckého života, k čomu prispievali aj jeho archívne fondy. Archív patril od počiatku k prvým profesionálnym pracoviskám na Slovensku, kde sa vykonávala systematická archívna činnosť. Nezastupiteľnú rolu pri jeho budovaní zohrala archivárka – jedna zo zakladateľských osobností moderného slovenského archívniectva – Mária Jeršová Opočenská. Počas tridsať rokov praxe v SNM získavala a ochraňovala vzácne písomné pramene, ktoré spracúvala

Obz. 4. Rozhodnutie o prijatí Márie Opočenskej za žiačku Vysokej školy archivní, Praha 14. oktobra 1920. Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine. Fond M. Jeršová, sign. MJ/1.

prostredníctvom moderných metodických postupov a sprístupňovala ich bádateľom prvými tlačenými archívnymi pomôckami. Výsledkami svojej odbornej práce a ľudskej obetavosti sa veľkou mierou zaslúžila o vytváranie archívneho aj múzejného bohatstva na Slovensku, jej zásluhy ďaleko presiahli inštitucionálny a regionálny rozsah.

Pred príchodom do Martina

Mária Opočenská bola rodáčkou z Prahy, narodila sa 11. júla 1899.⁶ Po maturite v roku 1918 sa rozhodla pre históriu a filozofiu na Karlovej univerzite (1918–1922).⁷ Ešte počas štúdia histórie začala navštevovať M. Opočenskú novozriađenú Štátnu školu archivní (1920–1923).⁸ V roku 1923 po obhájení dizertačnej práce a zložení rigorózneho skúšky

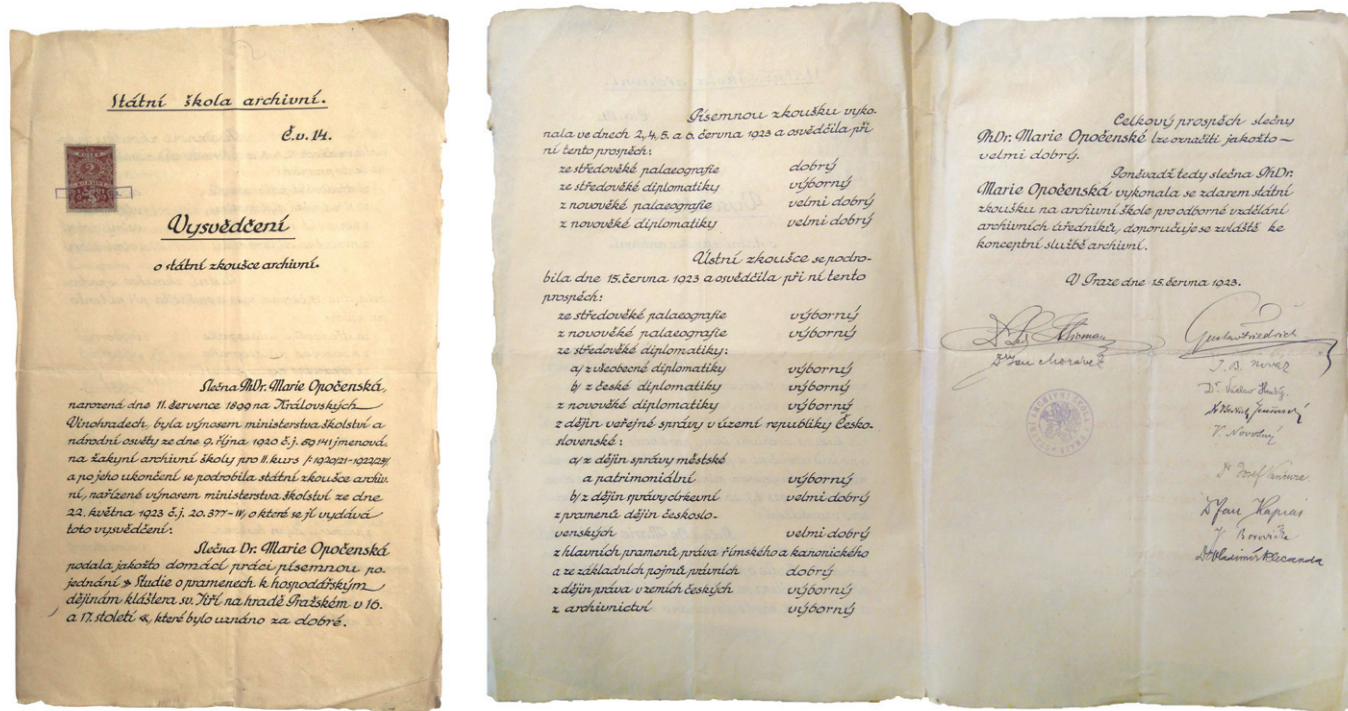
⁴ Elena MACHAJDÍKOVÁ, *Slovenské národné múzeum a jeho predchodcovia v Bratislave počas druhej svetovej vojny alebo Inter arma silent musae*, in: *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Zborník príspevkov z odbornej konferencie, Múzeum Slovenského národného povstania Banská Bystrica, 10.–11. november 2015, s. 17.

⁵ E. KRÁLIKOVÁ, *Významné medzníky*, s. 25–34.

⁶ Archív Slovenského národného múzea (ďalej Archív SNM), pobočka v SNM-Múzeách v Martine, fond (ďalej f.) Mária Jeršová, sign. MJ/1; *Curriculum vitae*, Praha 15. decembra 1926.

⁷ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/1, Index.

⁸ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/1. M, *Vysvedčení o státní skoušce archivní*. Jeršová je absolventkou II. kurzu (1920–1923).

Obr. 5. Vysvedčenie Márie Opočenskej o štátnej archívnej skúške. Praha 15. júna 1923. Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine. Fond M. Jeršová, sign. MJ/1.

bola promovaná za doktoru filozofie a úspešne ukončila aj štúdium na archívnej škole prácou: *Studie o pramenech k hospodářským dějinám kláštera sv. Jiří na hradě Pražském v 16. a 17. století* a získala „vysvedčenie spôsobilosti na archívnu službu“.

Svoju pracovnú kariéru začala v pražských archívoch, v Archíve Národného múzea v Prahe, neskôr nastúpila do Zemského archívu českého a krátko pracovala v Československom historickom ústave.⁹

Vážny záujem o archívne pramene k dejinám Slovenska ju v rokoch 1924–1925 zaviedli do Ríma. Počas štipendijného pobytu sústreďovala slovaciká z obdobia pontifikátu Klementa VI. vo vatikánskych archívoch do edície *Monumenta Vaticana Slovaca*. V nasledujúcom roku už smerovali jej kroky na Slovensko. Na základe poverenia Václava Chaloupeckého, štátneho inšpektora archívov a knižníc na Slovensku pracovala krátky čas na súpise stredovekých listín v Mestskom archíve v Košiciach. Onedlho odišla na štipendijný pobyt do Viedne. Výsledkom jej skúmania archívnych prameňov súvisiacich s dnešným územím Slovenska vo Viedni sa stala práca *Slovenika uhorských listín v domácim dvorním a štátnom archívu vo Vídni v období let 1243–1490*, ktorá vyšla vo vydavateľstve Orbis v Prahe roku 1927. Menej úspešné bolo zavíšenie jej pracovného nasadenia pri spracúvaní pozostalosti Adama Františka Kollára, riaditeľa Dvorskej knižnice vo Viedni, pretože jej súpis prameňov a dielo ostali len v rukopise.¹⁰

Budovanie Archívu SNM

Po návrate uspela M. Opočenská v konkurze na miesto archívarky Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Turčianskom Sv. Martine. Archív existoval už od roku 1907, ale profesionálne archívne pracovisko vzniklo až 1. júna 1929 príchodom Márie Opočenskej – archívarky s univerzitným vzdelaním.¹¹ S jej menom sú spojené začiatky a rozkvet nielen martinského, ale aj slovenského archívniectva vôbec.

Archívarka spracúvala a sprístupňovala archívne fondy a archívne zbierky v Slovenskom národnom múzeu v Martine, ktoré sa stalo jej celoživotným pracoviskom. Svoje pôsobenie v archíve začala predovšetkým zabezpečením postavenia a vybavenia archívu. Jej hlavným zameraním bolo získavať, spracúvať a „zachraňovať i archívne pamiatky nedostatočne uložené a spracované, prijímať ako depozitum a odborne riadiť archívy spolkové, rodové, súkromné, korešpondenciu a pozostalosti vynikajúcich slovenských spisovateľov, učencov a politikov slovenských a opatrovať archív Národnej rady slovenskej. Podnikať výskumné práce v archívoch slovenských i zahraničných, ich výsledky ukladať v archíve a za istých podmienok dávať ich k dispozícii bádateľom.“¹²

Archivári majú nezastupiteľnú úlohu pri budovaní archívnych fondov, aj ich sprístupňovaní, najmä pre svoje úsilie a schopnosť sústrediť archívne bohatstvo a vyťažiť z jeho informačnej databázy maximum. Aj M. Opočenská

⁹ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová; sign. MJ/1; Curriculum vitae, Praha 15. decembra 1926.

¹⁰ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová; sign. MJ/1; Curriculum vitae, Praha 15. decembra 1926.

¹¹ Elena MACHAJDÍKOVÁ, *Spravidca po Archíve Slovenského národného múzea*, Bratislava 2008, s. 26.

¹² Postavenie archívu špecifikovala vyhotovením „Štatútu Archívu SNM v Turčianskom Sv. Martine“ a archívny, respektíve bádateľským, poriadkom. Schválené normy určovali hlavné zameranie archívu.

sprístupňovala archívne pramene, napríklad listiny miest, mestečiek a zemianskych rodín z Turca i blízkeho okolia v pramennej edícii *Slovenský diplomatár*. Vychádzal v Sborníku MSS v rokoch 1931–1936.¹³ K otázkam slovenského archívnictva a múzejníctva sa zase vyjadrovala v štúdiách, odborných článkoch a recenziách na stránkach rôznych periodík, ako bol *Zborník Matice slovenskej*, *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* a iné.

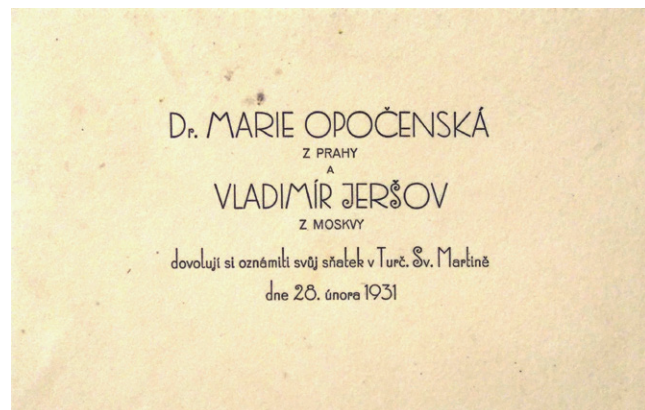
V súkromnom živote stretla Mária svojho životného partnera Vladimíra Jonoviča Jeršova, vzdelaného dobrodruha, vrah s neobyčajným šarmom, s ktorým uzavreli manželstvo v roku 1931 (28. februára).¹⁴

Turiec M. Jeršovej učaroval svojou krásnou prírodou a bohatou históriou. Prehľad o turčianskych zemianskych rodinách získavala z archívnych dokumentov pri ich spracúvaní. Zozbierala jednotliviny i celé archívy. Niektoré archívy zemianskych rodín z Turca boli pred vznikom ČSR odvezené do Budapešti, napríklad i archív Ivankovcov z Jordánu a Dražkoviec. Jeršovej sa ho podarilo získať späť do Turca už len vo fotokópiách. S finančnou pomocou bratislavského advokáta Milana Ivanku vyšla v roku 1937 v tlačiarni Karla Kryla v Novom Jičíne Jeršovej monografia *Rod Ivánka z Jordánu a Dražkoviec*. Autorka v nej spracúva dejiny zemianskej rodiny na pozadí hospodársko-spoločenského vývinu Turca. Toto jej priekopnícke historicko-genealogické dielo vynikalo precíznym odborným spracovaním, obsahovalo totiž aj diplomatár listín turčianskej a novohradskej vetvy rodu, súpis rukopisov rektora a spisovateľa Samuela Ivanku z Necpal pri Martine, genealogické tabuľky a mapy.¹⁵

V archíve sa v tomto období nachádzali okrem archívneho fondu vlastnej inštitúcie a Muzeálnej slovenskej spoločnosti, aj archívy spolkov, feudálnych rodov, panstiev a šľachtických rodín, cechov, škôl, súkromné pozostalosti

Obr. 6. Budova Slovenského národného múzea v Turčianskom sv. Martine, zač. 20. storočia.

Obr. 7. Svadobné oznámenie Márie Opočenskej a Vladimíra Jeršova. Martin 28. februára 1931. Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine. Fond M. Jeršová, sign. MJ/1.

a korešpondencia – spisovateľov, učencov a politikov a iné. Medzi najcennejšie archívne zbierky na Slovensku v tom čase, patrila jej zbierka pergamenových listín rozličnej proveniencie z rokov 1255 až 1865 sprístupnená listkovým katalógom. Rovnako ako zbierka rukopisov rozličnej proveniencie a povahy zo 16.–20. storočia. Pri spracúvaní, respektíve prepise listín, postupovala archívarka v súlade s transkripčnými zásadami, ktoré sama zostavila.¹⁶

M. Jeršová vytvorila i zbierky máp, pečatidiel, pečatí, rukopisných kancionálov a hudobní, pohrebných veršov a kázní, patentov a nariadení, rôznych tlačív, fotografií a iné. V tomto pohnutom období obohatila archív o ďalšie významné prírastky, získala napríklad pozostalosť generála M. R. Štefánika, neskôr archív rodiny Kubinyi, archív spolku Živena, archív Turčianskej stolice a ďalšie.¹⁷ Závery zo svojich výskumov zverejňovala publikovaním v odborných štúdiách a článkoch vo viacerých odborných periodikách z oblastí archívnictva, múzejníctva ale i dejín poddanstva, šoltýskeho práva a národopisu. M. Jeršová sa zapísala do dejín archívov najmä vydaním archívnej pomôcky – *Inventára Archívu Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine*, po prvýkrát v tlačenej podobe. Vydať inventár knižnou formou jej umožnilo pražské vydavateľstvo Melantrich v roku 1938, ktoré celý náklad financovalo a venovalo v prospech SNM. Inventár obsahoval údaje o dejinách pôvodu, dejinách fondu, archívnu charakteristiku, údaje o edíciách, literatúre, ako aj podrobný opis listín. Jeršovej archívna pomôcka položila základy práce archívára s archívnymi fondmi.¹⁸ Práce na druhom zväzku inventára prerušili politické udalosti v rokoch 1938 a 1939 a nasledujúce vojnové roky. Autorsky ho archívarka pripravila, ale tlačou vyšiel až v roku 1953.¹⁹ M. Jeršová sa stala tiež spoluautorkou prvého

¹³ *Slovenský diplomatár I.*, in: Sborník MSS, roč. 25, Turčiansky Sv. Martin 1931, príloha s. 1–32; *Slovenský diplomatár II.* in: Sborník MSS, roč. 26, Turčiansky Sv. Martin 1932, príloha s. 33–48; *Slovenský diplomatár III.*, in: Sborník MSS, roč. 27–28, Turčiansky Sv. Martin 1933–1934, príloha s. 49–64; *Slovenský diplomatár IV.*, in: Sborník MSS, roč. 29, Turčiansky Sv. Martin 1935, príloha s. 65–80; *Slovenský diplomatár V.*, in: Sborník MSS, roč. 30, Turčiansky Sv. Martin 1936, príloha s. 81–100.

¹⁴ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/1, Svadobné oznámenie.

¹⁵ Elena MACHAJDIKOVÁ, *Prvá genealógia v Slovenskom národnom múzeu*, in: Milan ŠÍSMIŠ (ed.), *K dejinám genealogického výskumu na Slovensku*, Martin 2007, s. 47–52.

¹⁶ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/15, Transkripčné pravidlá pre 15.–17. storočie.

¹⁷ E. MACHAJDIKOVÁ, *Spríevodca po Archíve*, s. 27.

¹⁸ Mária OPOČENSKÁ–JERŠOVÁ, *Inventár Archívu Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine*, Praha 1938.

¹⁹ Elena MACHAJDIKOVÁ, *PhD. Mária Jeršová Opočenská a Archív Slovenského národného múzea*, in: *Dejiny archívov na Slovensku*, Bratislava 2008, s. 127–140.

Obr. 8. Mária a Vladimír Jeršovi. Martin 50. roky 20. storočia. Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine. Fond M. Jeršová, sign. MJ/1.

tlačeného *Sprivodcu zbierkami múzea*, ktorého autormi boli odborní kustódi jednotlivých fondov SNM, archív spracovala M. Jeršová. Podobne aj v tomto prípade, druhý zväzok vyšiel až o dve desaťročia neskôr (v rokoch 1950–1952).²⁰

Archív SNM v období prvej Slovenskej republiky

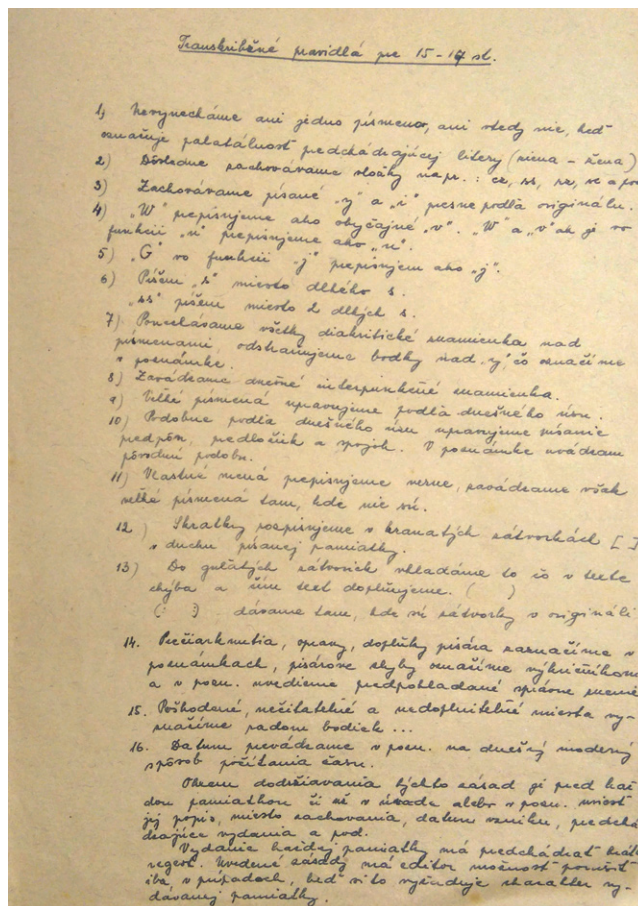
Po vzniku tzv. Slovenského štátu hrozilo Márii ako Češke vystaňovanie zo Slovenska. Viacerí kolegovia a známi sa manželov Jeršovcov zastali, a tak mohli v Martine ostať.

Ako uvádza M. Jeršová vo svojom denniku, hneď po vyhlásení Slovenského národného povstania sa obaja manželvia zapojili do protifašistického odboja, ukrývali ruských utečencov a pomáhali pri organizovaní partizánskeho hnutia v Turci. V. J. Jeršova v novembri 1944 zajali a odviezli do koncentračného tábora v Nemecku.²¹ Mária pomáhala zachraňovať okrem ľudských životov i archívne pramene. Za dramatických okolností sa jej podarilo evakuovať najstarší a najcennejší stredoveký materiál do Banskej Bystrice, Rakova i Mošoviec.²² Snažila sa nazhromaždiť čo najviac materiálu k práve prebiehajúcim dejinným udalostiam. Vytvorila veľkú zbierku dokumentačného materiálu, tlače, fotografií o Slovenskom národnom povstaní (ďalej len SNP) a oslobodzovaní. Archív SNM sa neskôr stal jej zásluhou dokumentačným centrom nielen pre výskum protifašistického odboja, ale aj najvyhládavanejším zdrojom pre výstavnú, publikačnú a prednáškovú činnosť.

Po druhej svetovej vojne

M. Jeršová posledné mesiace vojny prežila v Horných Obdokovciach. Po skončení vojny a príchode V. J. Jeršova zo zajatia, rozhodli sa manželvia pre návrat do Martina.

Archivárka pripravila prvú výstavu o SNP, ilegálnom hnutí a odboji počas povstania, ktorú SNM sprístupnilo

Obr. 9. Transkribčné pravidlá pre 15.–17. storočie. Autorka rukopisu je Mária Jeršová. Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine. Fond M. Jeršová, sign. MJ/15.

verejnosti už v auguste 1945. Za aktívnu účasť v SNP bola v rokoch 1945–1947 viackrát vyznamenaná (napríklad cenou SNP II. triedy a medailou za chrabrosť), napriek tomu však v roku 1947 jej Ministerstvo národnej obrany zamietlo žiadosť „o priznanie charakteru československého partizána“, udelilo jej len d'akovný dekrét „pomocnice“.²³

Do záchranu archívov skonfiškovaných veľkostatkov z Turca a východného Slovenska, najmä zo Spiša, sa hneď po skončení druhej svetovej vojny zapojila M. Jeršová aj z pozície členky *Slovenského sboru pre otázky spojené s reštitúciou kultúrnych materiálov*, v ktorom pôsobila ako zapisovateľka a sekretárka. Slovenský sbor bol novozriadeným pomocným orgánom pri Ministerstve zahraničných vecí v Prahe (od 22. septembra 1945), ktorého činnosť sa sústredila najmä na vyhládavanie a kompletizáciu všetkých slovacík v maďarských i viedenských inštitúciách a vytvorenie ich kompletných súpisov. Touto prácou boli poverení niektorí členovia zboru, vrátane Márii Jeršovej. Intenzívne sa podieľala na výskumoch, vytváraní súpisov, správ a podkladov na medzinárodné rokovania, ktoré mali za cieľ návrat násilne vyvezených kultúrnych pamiatok späť na územie Slovenska.²⁴

²⁰ *Sprivodca zbierkami múzea*, Turčiansky Sv. Martin, 1938.

²¹ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/1, Denník.

²² E. MACHAJDÍKOVÁ, *Sprivodca po Archíve*, s. 29.

²³ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/2, Ocenenie.

²⁴ Elena MACHAJDÍKOVÁ, *Kultúrne dedičstvo múzeí – reštitúcie po druhej svetovej vojne*, in: *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na*

Stála i pri založení Slovenskej historickej spoločnosti, ako uznávanú odborníčku ju zvolili do prvého výboru v roku 1946, v ktorom pôsobila jedno volebné obdobie (do roku 1950).

Udalosti februára 1948 bolestne zasiahli Jeršovcov, V. J. Jeršova zatkli v súvislosti procesom partizánskeho veliteľa Viliama Žingora a odsúdili na šesť rokov väzenia (1949).²⁵

Február 1948 priniesol najmä celospoločenské zmeny a poštátnenie. Pre Slovenské národné múzeum v Martine začala nová etapa „boja o prežitie“. Do vyhlásenia zákona SNR č. 12/1949 o poštátnení, pôsobilo Slovenské národné múzeum od svojho vzniku ako spolkové múzeum spravované Muzeálnou slovenskou spoločnosťou. Po roku 1948 muselo svoj vlastivedný charakter a zachovanie svojho zbierkového bohatstva obhájiť. Kustódi SNM, vrátane M. Jeršovej, úspešne ubránili svoju inštitúciu vecnou argumentáciou o vzniku a vývoji zbierok prednesenou na medzikrajскеj porade v Kremnici v roku 1952.

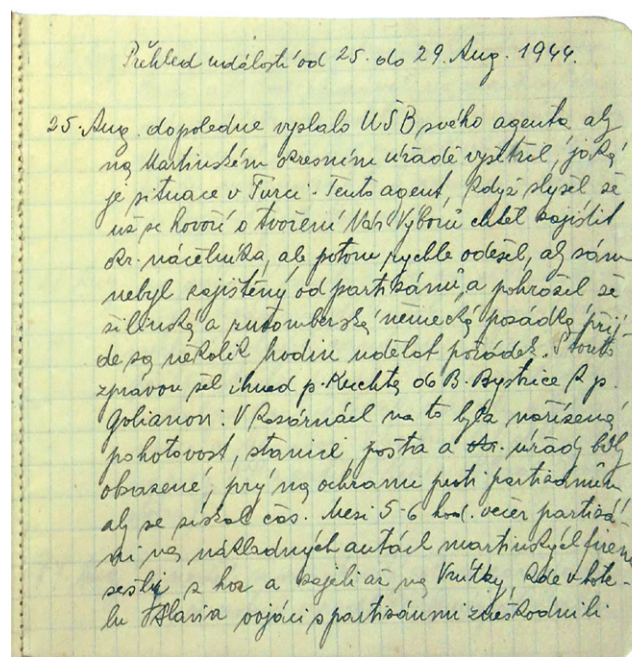
Päťdesiate roky 20. storočia

Vďaka M. Jeršovej vykazoval archív v 50. rokoch 20. storočia mimoriadne aktívnu, systematickú a odborne kvalifikovanú činnosť. Archívny fond sa jej poradilo obohatiť o množstvo cenných prameňov k dejinám Slovenska, napríklad: do správy archívu sa dostali v rámci reorganizačných opatrení viaceré skonfiškované rodinné archívy zemanov z územia bývalej Turčianskej župy. V roku 1953 vydala II. diel inventára, podieľala sa na vzniku novej expozície, najmä časti expozície z obdobia Veľkej Moravy a feudalizmu i viacerých výstavách, venovala sa aj národopisnému výskumu Slovenska. Vedecky skúmala pramene k dejinám poddanstva, šoltýskeho práva, rybárstva a rybníkarstva, hrnčiarstva a keramiky, plátenníctva, súkeníctva a pod. Archív SNM sa v tej dobe stal jej zásluhou najvyhládavanejšou a najvýznamnejšou inštitúciou pre štúdium regionálnych aj národných dejín. V takejto podobe sa však nezachoval. Koncom 50. rokov 20. storočia po delimitácii sa mnohé jeho archívne fondy a zbierky stali súčasťou niektorých novobudovaných štátnych archívov.

Zrušenie archívu

M. Jeršová dúfala, že vládne nariadenie s funkciou zákona č. 29/1954 Zb. o archívniectve upraví aj postavenie archívu, ale zmena priniesla zmarenie jej dovtedajšej práce. Novým zákonným predpisom vznikol Štátny slovenský ústredný archív, ktorý mal ochraňovať archívne dokumenty celoslovenského významu. V praxi to znamenalo delimitáciu väčšiny fondov a zbierok, ktoré za 30 rokov do Archívu SNM archívárka získala a spracovala.

Napriek všemožnej snahe M. Jeršovej o záchranu archívu, bol Archív SNM v Martine zrušený s platnosťou od

Obř. 10. Denník Márie Jeršovej so zápiskami zo Slovenského národného povstania (1944). Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine. Fond M. Jeršová, sign. MJ/20.

1. januára 1960. Neodpušiteľnú a negatívnu úlohu v celej záležitosti zohral vtedajší riaditeľ SNM.²⁶ Delimitácia medzi Povereníctvom vnútra a Povereníctvom školstva a kultúry, teda medzi archívami a múzeami, prebehla na základe Uznesenia Zboru povereníkov č. 92/1959 Zb. V súlade s uznesením museli múzeá odovzdať archívom „dokumenty archívnej povahy“, napríklad pergamenové listiny, knihy, archívy cechov, archívy spolkov a spoločenstiev, mapy a plány, kroniky a pamätné knihy, pečatidlá, osobné archívy. Archívy mali zase recipročne múzeám vrátiť „materiál múzejnej povahy“, teda trojrozmerné pamiatky. Väčšinu fondov a zbierok Archívu SNM prevzali vtedajší Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave, Okresný archív v Martine, Štátny archív v Bytči a Literárny archív Matice slovenskej v Martine.²⁷

M. Jeršová k 31. decembru 1959 rozviazala pracovný pomer, ale na delimitačné práce na prelome rokov 1959 a 1960 ešte osobne dozerala.²⁸ Slovenské národné múzeum v Martine sa na základe zákona SNR č. 109/1961 Zb. o múzeách a galériách spojilo so Slovenským múzeom v Bratislave do jednej inštitúcie pod názvom Slovenské národné múzeum so sídlom v Bratislave, pričom jeho činnosť ostala orientovaná na artefakty národopisného charakteru.

Po odchode z múzea sa M. Jeršová aj naďalej venovala výskumu a odbornej práci, aktívne sa zúčastňovala mnohých vedeckých podujatí, bola členkou viacerých profesionálnych spoločností. Za zásluhy a rozvoj Slovenského

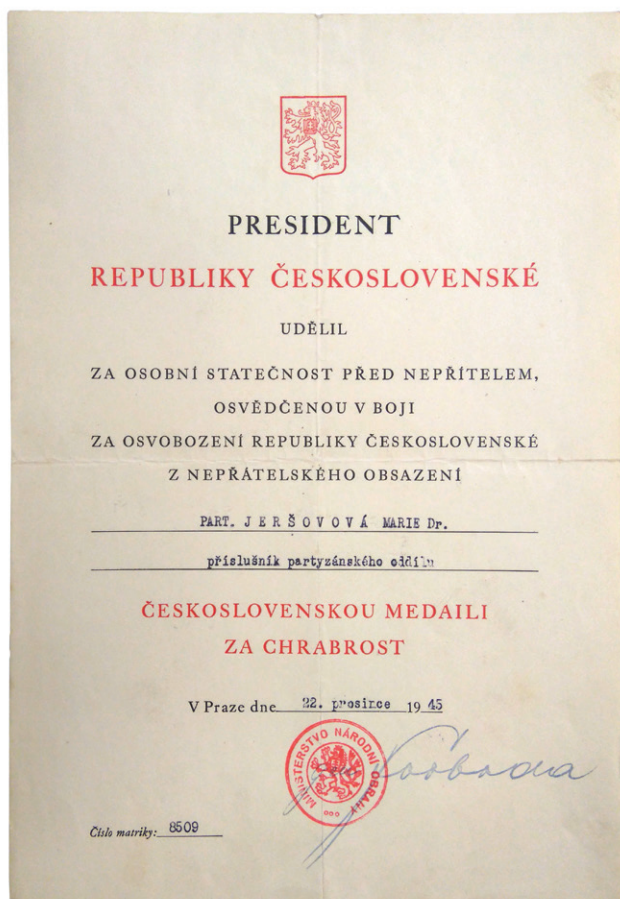
činnosť múzeí a ich zbierky. Zborník príspevkov z odbornej konferencie, Múzeum Slovenského národného povstania Banská Bystrica, 10.–11. november 2015, s. 88.

²⁵ Nepomohli žiadosti o milosť ani žiadne iné pokusy o oslobodenie, ktorými sa M. Jeršová snažila odsúdených zachrániť. V. J. Jeršova v zlom zdravotnom stave prepustili v roku 1953. Zvyšok trestu mu prezident republiky odpustil v roku 1961, ale úplnej rehabilitácie sa nedožil. Zomrel 5. septembra 1968 a je pochovaný vedľa svojej manželky na cintoríne v Bystričke pri Martine.

²⁶ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/20, List M. Jeršovej Slovenskej archívnej správe z 5. marca 1959.

²⁷ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/20, Delimitačné protokoly a podklady k nim.

²⁸ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/20, List M. Jeršovej Slovenskej archívnej správe z 5. marca 1959.

Obr. 11. Diplom za osobnú statočnosť ... udelený Márii Jeršovej prezidentom republiky armádnym generálom Ludvíkom Svobodou, 22. decembra 1945. Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine. Fond M. Jeršová, sign. MJ/2.

národného múzea bola v roku 1968 ocenená striebornou medailou Muzeálnej slovenskej spoločnosti.²⁹ Po smrti manžela (1968) odišla v roku 1969 bývať k svojej sestre do Prahy. Zomrela 14. februára 1978, po smrti bola prevezená na cintorín v Bystricike pri Martine.³⁰ O miesto odpočinku Jeršovcov sa stará SNM v Martine.

Pražská rodáčka M. Jeršová sa zaslúžila o vznik a rozvoj Slovenského národného múzea a archívov Slovenska. Zaslúžila svoju prácu záchrane archívnych prameňov. Výsledky práce tejto neobyčajne tvorivej a pokrokovej archivarke ostanú trvalým vkladom pri budovaní slovenského múzejníctva a archívniectva. Reorganizáciou Archívu SNM v Martine, jeho delimitáciou a odchodom M. Jeršovej do dôchodku sa ukončila staršia etapa dejín slovenského archívniectva.

Archív po odchode M. Jeršovej

Archív po odchode M. Jeršovej pričlenili ku knižnici, v SNM zostala už len registratúra MSS a SNM, národopisný a folkloristický materiál z Matice slovenskej, výskumné a cestovné správy. So systemizovaným miestom archívára

sa nepočítalo. V rokoch 1967–1968 niektoré archívne práce vykonávali viacerí pracovníci. Archívne fondy a zbierky sa začali opäť systematicky dopĺňovať až v roku 1977, kedy bolo obsadené systemizované miesto archívára. V tom čase už archív získal pozostalosti významných osobností, napríklad Martina Benku, Márie Jeršovej a jej manžela V. J. Jeršova, Jána Geryka, Andreja Polonca, Anny Horákovéj-Gašparíkovej a iné dokumenty k národopisným zbierkam múzea.

Zriadenie archívu sa očakávalo aj v novobudovanom Zemedelskom múzeu v Bratislave v 30. rokoch 20. storočia. Architekt Milan Michal Harminc naprojektoval depozitár archívu do suterénu budovy. Správca (neskôr riaditeľ) Miloš Jurkovič začal budovať archív podľa vzoru M. Jeršovej a do múzea získal zaujímavé a hodnotné pramene. Budovanie archívu v Zemedelskom múzeu v tom čase nebolo však koncepčné, ani legislatívne a personálne doriešené. O archíve v modernom zmysle slova môžeme hovoriť až od roku 1974, kedy rozhodnutím Archívnej správy Ministerstva vnútra SSR č. 1117/24-74 (predchodca dnešného Odboru archívov a registratúr MV SR) sa nanovo úradne konštituoval Archív SNM so sídlom v Bratislave. Začala sa ďalšia etapa jeho činnosti so systematickým odborným spracovávaním a sprístupňovaním archívneho fondu.

Archív SNM patrí v sieti archívov na Slovensku do skupiny špecializovaných archívov Slovenskej republiky. Organizačne sa archív člení na ústredie so sídlom v Bratislave a päť pobočiek.³¹ Jeho hlavným cieľom je budovať a ochraňovať archívne fondy a archívne zbierky, odborne a vedecky ich spracovávať a sprístupňovať na vedecké a iné účely. Vzhľadom na osobitné postavenie a mimoriadny význam Slovenského národného múzea je jeho archívne bohatstvo špecifické, rozmanité a pestré, obsahuje archívne dokumenty od konca 14. storočia do súčasnosti. Archív SNM preberá, darom a kúpou buduje archívne fondy a archívne zbierky pre poznanie dejín Slovanov a Slovákov s dôrazom na dejiny Slovenského národného múzea, jeho predchodcov, významných osobností a dejín múzejníctva na Slovensku vôbec. Medzi najvýznamnejšie pamiatky patria, napríklad z hľadiska slovenskej národnej histórie, dokumenty vyhlásené uznesením vlády SSR z 11. mája 1988 č. 126 za národné kultúrne pamiatky (ďalej len NKP), rukopisná konečná verzia 12-stránkového textu programového dokumentu slovenských štátoprávnych, politických a kultúrnych požiadaviek s názvom *Memorandum národa slovenského k Vysokému snemu krajiny uhorskej, obsahujúce žiadosti národa slovenského, cieľom spravodlivého prevedenia a zákonom krajinským zabezpečenia rovnoprávnosti národnej v Uhrách, kroz narodnie slovenské shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine dňa 6. a 7. junia roku 1861*. Ďalšou NKP je rukopis rezolúcie zhromaždenia 1. mája 1918 v Liptovskom Mikuláši, obsahuje požiadavku uzavretia mieru, uznania práva na sebaurčenie národov Rakúsko-Uhorska, a teda aj pre „uhorskú vetvu československého kmeňa“, zavedenie všeobecného, rovného a tajného volebného práva, slobody slova a tlače a protest proti cenzúre slovenskej tlače. Po prvý raz v histórii v mene slovenského národa bola verejne

²⁹ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/20, Diplom a medaila MSS.

³⁰ Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine, f. Mária Jeršová, sign. MJ/1, Parte.

³¹ V SNM – Múzeách v Martine (1976); SNM – Múzeu Červený Kameň (1979–1991; 1. 5. 1995); SNM – Múzeu Betliar (1. 7. 1996); SNM – Múzeu Bojnice (30. 6. 1988–31. 12. 1991; 1. 7. 1996); SNM – Spišskom múzeu v Levoči (1. 4. 2002).

Obr. 12. I. celoštátna pracovná konferencia múzejníkov- etnografov. Martin 25.–27. 5. 1954. Archív SNM, pobočka v SNM-Múzeách v Martine. Fond M. Jeršová, sign. MJ/I.

vyjadrená požiadavka vybudovať československý štát. Rezolúcia odznela a bola prijatá 1. mája 1918 na zhromaždení sociálnodemokratickej strany v Liptovskom Mikuláši.

Archív SNM zostáva významnou zložkou SNM, ale i špecializovaným archívnym pracoviskom v sieti archívov na Slovensku. Jeho archívny fond tvoria okrem fondu vlastnej inštitúcie aj ďalšie pramene k dejinám múzejníctva, múzejných a kultúrno-umeleckých spolkov, osobné fondy významných osobností z oblasti vedy, spoločenského a kultúrneho života a rozličné zbierky, napríklad cechových dokumentov, listín, historických máp, kalendárov, pohľadníc a ďalších.

Obr. 13. Hrob Márie Jeršovej v Bystričke pri Martine, foto autorka.